

Małgorzata Filipek

Parateksty w polskich przekładach powieści Miloša Crnjanskiego

---

Przekłady Literatur Słowiańskich 8/1, 109-121

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Parateksty w polskich przekładach powieści Miloša Crnjanskiego

Paratexts in Polish Translations of Miloš Crnjanski's Literary Works

Małgorzata Filipek

UNIwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Słowiańskiej
malgorzata.filipek@edu.wroc.pl

Data zgłoszenia: 17.01.2017 r. | Data akceptacji: 21.06.2017 r.

ABSTRACT | The article discusses paratexts in Polish translations of M. Crnjanski's poetry and prose. The corpus of the article includes the Polish translations, which were published in six volumes. Various types of paratexts of the translations have been analyzed here: the translator's paratexts and the editor's paratexts, verbal and non-verbal paratexts, introductions and notes.

KEYWORDS | literary work, translation, verbal and non-verbal paratexts

Przekłady utworów Miloša Crnjanskiego (1893—1977), z którymi czytelnicy polscy mogli zapoznać się w skromnym wymiarze już w latach 20. XX wieku dzięki publikacjom w prasie¹, uzupełnione zostały w czasach współczesnych

1 S. Papierkowski, 1929: *Literatura serbsko-chorwacka po roku 1918*. „Kurier Literacko-Naukowy”, nr 49; J. Benešić, 1930: *Życie literackie Jugosławii*. „Świat”, nr 18; W. Bazielić, 1931: *Panorama literatury jugosłowiańskiej*. „Tęcza”, nr 17; S. Papierkowski, 1931: *Miloš Crnjanski*. „Kurier Literacko-Naukowy”, nr 11; S. Papierkowski, 1935/1936: *Literatura serbochorwacka doby współczesnej*. „Kamena”, nr 2. W okresie międzywojennym opublikowano także przekłady dwóch wierszy M. Crnjanskiego. Por. *Nowe pokolenie* (tłum. S. Papierkowski, „Kurier Literacko-Naukowy”

o wydania książkowe dzieł tego pisarza. Wśród przełożonych utworów znalazły się m.in. trzy opowiadania² z tomu *Priče o muškom* (*Opowieści o mężczyznach*, 1920), opublikowane wraz z mikropowieścią *Dnevnik o Čarnojeviću* (*Dziennik o Czarnojeviću*, 1921) jako *Zapiski o Czarnojeviću i inne utwory*, dwukrotnie zaprezentowana³ na rynku wydawniczym w Polsce powieść *Wędrówki* (*Seobe*, 1929), a także *Powieść o Londynie* (*Roman o Londonu*, 1971) oraz dwa zbiory poetyckie — antologia poezji serbskiej XX wieku z siedemnastoma utworami M. Crnjanskiego⁴ i zbiór *Poezje*⁵, składający się z jego wierszy i poematów oraz *Komentarzy do Liryki Itaki*.

W ciągu czterdziestu lat, tzn. od roku 1971, gdy w Polsce pojawiła się „licząca wówczas lat pięćdziesiąt liryczna mikropowieść”⁶ M. Crnjanskiego pt. *Zapiski o Czarnojeviću*, do roku 2011, czyli do wydania zbioru *Poezje*, ukazało się w polskim obiegu czytelnictwa sześć wydań książkowych dzieł serbskiego pisarza.

Istotną rolą przekładu jest wprowadzenie do innego obszaru językowego, za pośrednictwem tekstu, informacji kulturowej funkcjonującej poprzednio wyłącznie w środowisku języka oryginału. Przekład więc powinien sprzyjać kontaktom pomiędzy kulturami, stanowić źródło wiedzy o innych kulturach, a odbiorcy za jego pośrednictwem powinni doświadczyć inności na płaszczyźnie poznawczej⁷. Na odbiór dzieł w obcym środowisku językowym mają wpływ zarówno walory samego tekstu, jak i czynniki pozatekstowe. Utwory tłumaczone funkcjonują w innym kontekście niż dzieła oryginalne, zatem odbiorca przekładu nie zna kulturowego, społeczno-politycznego i ekonomicznego tła powstania utworu, co utrudnia (a czasem uniemożliwia) percepcję

1931, nr 1, s. 5) i *Ślad* (tłum. A. Brosz, „Zet” 1933/1934, nr 18, s. 4) oraz opowiadanie *Święta prowincja* (tłum. M. Znatowicz-Szczepańska, „Bluszc” 1927).

2 *Sveta Vojvodina* (*Święta Wojwodina*), *Veliki dan* (*Wielki dzień*) i *Raj* (*Raj*).

3 M. Crnjanski, 1982: *Wędrówki*. G. Łatuszyński, przekł. z jęz. serbsko-chorwackiego. Łódź, Wydawnictwo Łódzkie; M. Crnjanski, 2009: *Wędrówki*. G. Łatuszyński, przekł. z jęz. serbskiego, posł. Warszawa, Agawa.

4 Są to następujące wiersze: *Hymn*, *Toast*, *Oda do szubienicy*, *Serenada*, *Wędrowiec*, *Marmur w ogrodzie*, *Nędza*, *Kochankowie*, *Sumatra*, *Życie*, *Jugosławia*, *Kołysanka*, *Opowieść*, *Cześć oddaję*, *Skala*, *Dziewczyna*, *Prawdziwa zgroza*. Por. G. Łatuszyński, 2008: *Wszystkie chwile są tu i nic być nie przestaje*. *Antologia poezji serbskiej XX wieku*. G. Łatuszyński, wyb., przekł., wst. i posł. Warszawa, Agawa, s. 13—31.

5 M. Crnjanski, 2011: *Poezje*. G. Łatuszyński, wyb., przekł., posł. Warszawa, Agawa.

6 D. Cirlić-Straszyńska, 1971: *O Milošu Crnjanskim i sumatraizmie*. W: M. Crnjanski: *Zapiski o Czarnojeviću i inne utwory*. D. Cirlić-Straszyńska, przeł. Warszawa, Czytelnik, s. 13.

7 M. Mocarz, 2012: *Bariera kulturowa versus komunikacja interkulturowa*. W: R. Lewicki, red.: *Przekład. Język. Kultura III*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 149—150.

tekstu⁸. Aby ułatwić czytelnikom przekładu pełne zrozumienie intencji autora, tłumacze i wydawcy zwykle uzupełniają obcojęzyczną wersję dzieła o dodatkowe elementy — przedmowy, posłowania, przypisy, które przybliżają odbiorcom kontekst oryginału, tworząc towarzyszące publikacjom parateksty. Pojęcie paratekstu jako elementu okalającego tekst właściwy rozpowszechnił Gérard Genette. Podzielił on parateksty na pochodzące od autora (parateksty auktorialne), od wydawcy (parateksty edytorialne) oraz stworzone przez osoby trzecie (parateksty allograficzne)⁹.

Tłumacze utworów M. Crnjanskiego na język polski — Danuta Cirlić-Strazyńska, Branislav Ćirlić i Grzegorz Łatuszyński — są także autorami przedmów, posłowi i przypisów towarzyszących polskim wydaniom dzieł tego pisarza. W edycjach książkowych polskich tłumaczeń obudowę tekstów głównych, która ułatwia czytelnikom — wyposażonym w inny kapitał kulturowy — percepcję dzieł, tworzą: noty o autorze i dziele oraz cytaty z tekstów głównych na okładce lub obwolucie; przedmowy do utworów (*Wstęp do Zapisków o Czarnojevicu i innych utworów*, *Wstęp do Wędrówek* [wydanych w roku 1982], *Wstęp do Powieści o Londynie*, *Wstęp do antologii poezji*); posłowania (*Posłowie do Wędrówek* [opublikowanych w roku 2009] i *Posłowie do zbioru Poezji* [2011]); przypisy do *Zapisków o Czarnojevicu i innych utworów*, przypisy do obu wydań *Wędrówek* oraz do tomu *Poezje*; a także trzy noty o autorze (w antologii, w tomie *Poezje*, w *Wędrówkach* [2009]) oraz umieszczona w tym samym przekładzie *Nota o Tłumaczu*, w której poza informacjami o miejscu urodzenia Grzegorza Łatuszyńskiego, o uzyskanych przez niego dyplomach, przebiegu jego kariery zawodowej, członkostwie w stowarzyszeniach, przyznanych mu nagrodach i wyróżnieniach, znajduje się również spis jego książek, wykaz opublikowanych przez niego przekładów literatur słowiańskich (serbskiej, chorwackiej, bośniackiej, macedońskiej, słoweńskiej, słowackiej i rosyjskiej) oraz lista polskich poetów, których wiersze przełożył na język serbski i chorwacki.

Znaczenie strategiczne z punktu widzenia wywierania wpływu na przyszłego czytelnika (i nabywcę) mają okładka lub obwoluta będące elementami, przez które dochodzi do pierwszego kontaktu czytelnika z tradycyjną książką. Istotna w tym kontekście jest czwarta strona okładki, gdzie mieści się tzw. nota wydawcy, która może przybrać formę biogramu paratekstowego bądź cytatów z tekstu głównego¹⁰.

8 M. Gaszyńska-Magiera, 2010: *Periteksty jako element strategii wydawniczych wobec literatury iberoamerykańskiej w okresie boomu*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 16: *Strategie tłumaczy*, s. 91.

9 N. Paprocka, 2011: *Elementy perytekstu nieautorskiego w polskich przekładach „Małego Księcia”*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 115.

10 Ibidem, s. 121.

Na skromnej, zielonej obwolucie *Zapisków o Czarnojevicu...* wydawca (wydawnictwo Czytelnik) zamieścił notę o M. Crnjanskim, pisarzu zajmującym „jedno z czołowych miejsc”¹¹ w literaturze rodzimej, dla którego głównym tematem opowiadań jest Wojwodina, „region obecnej Jugosławii, przed pierwszą wojną światową wchodzący w skład Austro-Węgier”¹². Na obwolucie tej można znaleźć informacje o zawartości książki, skupiającej „utwory psychologiczno-obyczajowe [...], oddające klimat ostatnich lat c.k. monarchii”¹³. Okładki obu wydań *Wędrówek* zawierają parateksty niewerbalne w postaci pejzaży przedstawiających zachmurzone niebo oraz słońce przedzierające się przez chmury. Widoki te wizualizują obecną w twórczości pisarza tęsknotę do dalekich, bezkresnych przestrzeni. Na czwartej stronie okładki *Wędrówek* z 1982 roku wydawca (Wydawnictwo Łódzkie) zamieścił fragment *Wstępu*, z którego czytelnik dowiaduje się, iż autorem dzieła jest „wielki pisarz słowiańskiego Południa”¹⁴, a w samej powieści, wśród „łosów bohaterów i spraw tego świata [...] dominują miłość, śmierć i przemijanie”¹⁵. W tym samym miejscu późniejszego wydania *Wędrówek* (z roku 2009) znalazło się zdjęcie pisarza z czasów młodości oraz fragment powieści. Z kolei na okładce *Powieści o Londynie* wzrok potencjalnego czytelnika przyciąga widok jednego z najbardziej rozpoznawalnych mostów świata — londyńskiego Tower Bridge, a na czwartej stronie wydawca (wydawnictwo Adam Marszałek) zamieścił notatkę o autorze wraz z jego zdjęciem oraz wzmiankę, która pozwala czytelnikowi poznać tematykę dzieła. Oba te teksty zaczerpnięto z przedmowy do *Powieści o Londynie*. Z okładki tomu *Poezje* na odbiorcę spogląda młody autor w mundurze c.k. armii, a na czwartej stronie wydawca (wydawnictwo Agawa) zdecydował się umieścić przekład wiersza M. Crnjanskiego, zatytułowanego *Kochankowie*.

Danuta Cirlić-Straszyńska stworzyła parateksty do jednej książki M. Crnjanskiego (*Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*), podobnie jak Branislav Ćirlić (*Powieść o Londynie*), natomiast Grzegorz Łatuszyński jest autorem paratekstów do dwóch wydań *Wędrówek* (1982, 2009), do zbioru *Poezje* oraz do *Antologii*. G. Łatuszyński, który uczestniczył w wydaniu czterech książek zawierających utwory M. Crnjanskiego, jest autorem największej liczby paratekstów. Ich lektura pozwala jednak stwierdzić, że trzy z nich (*Wstęp do Wędrówek* [1982], *Posłowie do Wędrówek* [2009] i *Posłowie do Poezji* [2011]) są zbieżne pod względem treści, co pozwala uznać je za warianty tego samego tekstu. Trzy wersje tego paratekstu różnią się kolejnością poszczególnych akapitów. Różnice pomiędzy tymi paratekstami sprowadzają się także do nieznacznego rozbudowania lub

11 M. Crnjanski, 1971: *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory...*, okładka.

12 Ibidem.

13 Ibidem.

14 M. Crnjanski, 1982: *Wędrówki...*, okładka.

15 Ibidem.

zredukowania przez autora niektórych wiadomości. W przedmowie do *Wędrówek* (1982) G. Łatuszyński rozbudował informacje o kryzysie twórczym z przełomu XIX i XX wieku, który zrodził potrzebę poszukiwania nowych kanonów piękna, innych form i środków wyrazu. W *Posłowie* do kolejnego wydania powieści informacje te uległy ograniczeniu. Tłumacz, który w przedmowie do pierwszego wydania *Wędrówek* rozbudował listę nazwisk młodych poetów serbskich i chorwackich wkraczających po I wojnie światowej wraz z M. Crnjanskim na scenę literacką, w wydaniu późniejszym listę tę znacznie ograniczył, natomiast w *Posłowie* do *Poezji* powiększył partię tekstu o analizę trzech poematów pisarza — *Stražilovo* (*Stražilovo*, 1921), poświęconego pamięci poety romantycznego Branka Radičevića (1824—1853), *Serpii* (*Serbia*, 1926), gdzie autor porusza kwestię własnej przynależności narodowej, i *Lamentu nad Belgradem* (*Lament nad Beogradom*, 1956), w którym ukazana została tęsknota emigranta do miasta postrzeganego jako oaza szczęścia i spokoju.

Autorzy przedmów oraz posłowi podają szczegółły biblio- i biograficzne dotyczące pisarza, podkreślają też jego pozycję w rodzimym środowisku literackim. D. Ćirlić-Straszyńska sytuuje M. Crnjanskiego wśród poetów młodego pokolenia, obok Stanislava Vinavera i Rastka Petrovicia, których twórczość „odrzucająca hasła [...] jałowej sztuki zdrowego rozumu [...] — oznaczała w poezji serbskiej przełom”¹⁶. G. Łatuszyński nazywa M. Crnjanskiego jednym z trzech, obok Iva Andrića (1892—1975) i Miroslava Krležy (1893—1981), najwybitniejszych pisarzy słowiańskiego Południa¹⁷. Te same nazwiska wymienia także Branislav Ćirlić, zaliczając M. Crnjanskiego do „wielkiej trójki”¹⁸. Autorzy paratekstów omawiają również tematykę utworów serbskiego pisarza i prezentują bohaterów jego powieści.

D. Ćirlić-Straszyńska oraz G. Łatuszyński przybliżają czytelnikom „szaloną teorię sumatraizmu” M. Crnjanskiego. Tłumaczka posługuje się przykładem bohatera *Zapisków o Czarnojeviciu...*, który uświadamia sobie istnienie związków pomiędzy zjawiskami „pozornie tak odległymi, jak śnieżne szczyty Kamczatki i koralowe rafy mórz południowych”¹⁹. G. Łatuszyński nazywa sumatraizm ciekawą optyką oglądu świata, podkreślającą jego jedność, wywodzącą się z przekonania o istnieniu związków „między ludźmi, rzeczami, przestrzeniami i czasami”²⁰. Tłumacz ocenia teorię o jedności świata z perspektywy

16 D. Ćirlić-Straszyńska, 1971: *O Milošu Crnjanskim i jego sumatraizmie...*, s. 6.

17 G. Łatuszyński, 2009: *Posłowie*. W: M. Crnjanski: *Wędrówki...*, s. 274—275.

18 B. Ćirlić, 2004: *O „Powieści o Londynie” i jej autorze słów kilkoro*. W: M. Crnjanski: *Powieść o Londynie*. B.B. Ćirlić, przekł., wst. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 3.

19 Ibidem, s. 8.

20 G. Łatuszyński, 2011: *Doznanie nowe, nieznanie wcześniej...* W: M. Crnjanski: *Poezje...*, s. 238.

współczesności, w której za sprawą postępu, rozwoju mediów, Internetu, telefonii komórkowej, lotów międzykontynentalnych świat stał się globalną wioską, co M. Crnjanski, dzięki swojej intuicji, dostrzegł dużo wcześniej.

Poza wstępami i posłowiami ważną kategorię paratekstów stanowią przypisy. Dzięki nim odbiorca poszerza swoje horyzonty intelektualne, jednak konieczność przerywania tekstu głównego w celu zapoznania się z przypisem sprawia, iż może stracić coś z walorów dzieła²¹.

Tłumacze, przygotowując przypisy, zwykle zakładają *a priori* istnienie ewentualnych braków u odbiorcy, a dzięki objaśnianiu każdego antroponimu, toponimu i odniesienia kulturowego czy intertekstualnego chcą zyskać pewność, że czytelnik zdobędzie możliwie pełny dostęp do dzieła i obcej kultury²². Przypisy dotyczą realiów, konotacji, elementów tekstu zawierających ukryte informacje lub odniesienia.

Czytelnik polski znajdzie przypisy w *Zapiskach o Czarnojevicu...*, w obu wydaniach *Wędrowek* oraz w zbiorze *Poezje*, zawierającym oprócz wierszy i poematów *Komentarze do Liryki Itaki*. Tłumaczka *Zapisków o Czarnojevicu...*, w których, jak zauważa, „roi się od nazw, nazwisk i serbskich symboli”²³, stara się za pomocą przypisów „rozszyfrować [...] materiał [...] u nas nieznaną”²⁴. D. Cirlić-Straszyńska podkreśla, że realia historyczno-geograficzne nie odgrywają w twórczości serbskiego autora zasadniczej roli, dlatego sądzi, iż dla czytelnika polskiego *Zapiski o Czarnojevicu...* mogą być interesujące z innego powodu. Tłumaczka stwierdza, że w powieści M. Crnjanskiego „w opisach galicyjskiego frontu, miasteczek i szpitali odnaleźć można [...] analogię do obrazów wielkiej wojny znanych z naszej literatury”²⁵.

Poznanie genezy utworu i zrozumienie wszystkich symboli i kontekstów, choć wartościowe dla rozwoju intelektualnego czytelnika, nie jest jednak niezbędne, by delektować się lekturą²⁶. Przypis-paratekst w czasach ułatwionego dostępu do różnorodnych danych nie wydaje się zawsze nieodzowny, gdyż czytelnik sam, bez większego wysiłku może zdobyć potrzebne wiadomości. W tomie *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*, wydanym w roku 1971, a zatem na długo przed epoką Internetu i błyskawicznego dostępu do wszelkich informacji, znajdują się pięćdziesiąt trzy przypisy. Minipowieść *Zapiski o Czarno-*

21 A. Standowicz, 2011: *Brnąć przez dżunglę przypisów, czyli słów kilka o polskim przekładzie „Legend gwatemalskich” Miguela Ángela Astúriasa*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 141.

22 M. Papadima, 2011: *Głos tłumacza w periteksie jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 19.

23 D. Cirlić-Straszyńska, 1971: *O Milošu Crnjanskim i jego sumatraizmie...*, s. 10.

24 Ibidem.

25 Ibidem, s. 13—14.

26 A. Standowicz, 2011: *Brnąć przez dżunglę przypisów...*, s. 141.

jeviciu zawiera ich dwadzieścia osiem, pozostałe przypadają na „inne utwory”, z czego szesnaście odnosi się do przekładu opowiadania *Święta Wojwodina*²⁷, a dziewięć dotyczy utworu *Wielki dzień*. Każde z obu wydań *Wędrówek* posiada po dwadzieścia przypisów. *Komentarze do Liryki Itaki* zawierają cztery przypisy, a *Lament nad Belgradem* wyposażony został w *Słowniczek mniej znanych nazw, nazwisk i pojęć*, w którym znalazło się dziewiętnaście haseł.

Wybór przypisów oraz pojawiające się w nich komentarze stanowią efekt interpretacji tekstu przez tłumacza, gdyż to właśnie tłumacz decyduje o tym, które elementy obcej rzeczywistości wymagają objaśnienia. Komentarz, jak i tłumaczenie mają zapewnić czytelnikowi właściwy odbiór przekładu, zbliżony do odbioru tekstu przez czytelników ze środowiska oryginału.

Przypisy, którymi opatrzone są przekłady utworów M. Crnjanskiego, uwzględniają różne sfery rzeczywistości. Odnoszą się m.in. do historii, polityki, sztuki, religii oraz życia codziennego. Tłumacze starają się nakreślić czytelnikom tło historyczno-kulturowe, w które wpisuje się galeria postaci, m.in. serbskich władców, polityków, działaczy kultury, aktorów, malarzy i pisarzy. Przybliżając czytelnikom obcą rzeczywistość, objaśniają nazwy przedmiotów z życia codziennego, takich jak np.: bajadera („mała chustka”²⁸), fisfan („rodzaj spódnicy”²⁹), zurle („turecki instrument muzyczny podobny do klarnetu”³⁰), objaśniają toponimy, tytuły prasowe („Branik”, „Straža”), pojęcia z zakresu filozofii, a także wyrazy i zwroty obcojęzyczne.

Komentarze D. Cirlić-Straszyńskiej do antroponimów zawierają informacje zdawkowe, często pozbawione istotnych szczegółów, jak imię postaci, daty urodzenia oraz śmierci (np. Mišić — „wojewoda, szef sztabu armii serbskiej podczas pierwszej wojny światowej”³¹; Antonije Hadžić — „długoletni prezes Macierzy Serbskiej [Matica Srpska] w Nowym Sadzie”³²). W przypadku komentarzy, które odnoszą się do pisarzy serbskich, tłumaczka podaje wprawdzie daty

27 Warto przypomnieć, że M. Znatowicz-Szczepańska, autorka polskiej wersji opowiadania *Sveta Vojvodina*, opublikowanego w 1927 roku w sześciu odcinkach na łamach „Bluszczu” jako *Święta prowincja*, opatrzyła przekład zaledwie trzema przypisami. Pominięty w tytule toponim pojawił się dopiero w czwartym odcinku w formie spolszczonej wraz z wyjaśnieniem, że „Wojwodzina” to „prastara dzielnica serbska pod zaborem węgierskim” („Bluszczy” 1927, nr 11, s. 13). Pozostałe dwa przypisy to: „rakija” — „śliwowica” („Bluszczy” 1927, nr 10, s. 9), „święte litery S” na gałce laski, gdzie „cztery S oznaczają maksymę — samo słoga Srbiju spasava — tylko jedność (zgoda) może zbawić Serbię” („Bluszczy” 1927, nr 12, s. 11).

28 M. Crnjanski, 2009: *Wędrówki...*, s. 58.

29 Ibidem.

30 Ibidem, s. 237.

31 M. Crnjanski, 1971: *Zapiski o Czarnojeviciu i inne utwory...*, s. 232.

32 Ibidem, s. 235.

urodzenia, lecz pomija bardzo istotne dla funkcji informacyjnej tytuły dzieł (np. Laza Kostić [1841—1910] to „serbski poeta romantyczny, głosił bunt przeciwko rzeczywistości, tematy czerpał z pieśni ludowych”³³, a powieściopisarz Milutin Uskoković [1884—1915] „popęłnił samobójstwo podczas wycofywania się wojsk serbskich pod naporem ofensywy państw centralnych”³⁴). Równie pobieżnie potraktowane zostały przez tłumaczkę przypisy odnoszące się do innych sfer obcej rzeczywistości — np. skromny komentarz dotyczący miasteczka św. Andrzeja („Szantendre w pobliżu Budapesztu”³⁵) nie zawiera najistotniejszej informacji o znaczeniu tego miejsca dla serbskiej kultury.

W polskiej wersji *Wędrówek* można odnaleźć fragmenty, w których brak odnośnika utrudnia percepcję tekstu (np. „Arandjel Isaković ukrył resztki [...] stad, które przypędził tu z kwitnących stoków Šaru i pastwisk nad Bistricą”³⁶). We fragmencie tym tłumacz zrezygnował z objaśnienia nazwy pasma górskiego występującego na terytorium Serbii, Albanii i Macedonii (Šar-Planina/Szarska Planina), natomiast w przypadku rzeki (Bistrica — „rzeka w Metohii”³⁷) objaśnił „nieznane przez nieznane”. Władze Serbii, mimo ogłoszenia 17 lutego 2008 roku niepodległości Kosowa, uważają ten obszar wraz z należącą do niego zachodnią częścią, zwaną Metochią, za prawną część terytorium państwa serbskiego i stosują na określenie kraju, uznawanego przez 23 państwa UE, 24 z 29 państw NATO oraz 111 ze 193 państw zrzeszonych w ONZ, nazwę Prowincja Autonomiczna Kosowo i Metochia (Autonomma pokrajina Kosovo i Metohija). Nazwa „Metohia” (użyta w przekładzie niezgodnie z normą ortograficzną polszczyzny), w przeciwieństwie do toponimu „Kosowo”, jest pojęciem niezbyt mocno zakorzenionym w świadomości czytelnika polskiego, podobnie jak brzmiąca dla niego zagadkowo „Fruška Góra” („Jazak — klasztor żeński na Fruškij Górze”³⁸). Objasnienia G. Łatuszyńskiego dotyczące postaci historycznych zawierają wprawdzie istotne fakty biograficzne, jednak toponimy, w które obfitują, jak i utworzone od nich przymiotniki czytelnik polski może postrzegać jako całkowicie obce (np. „Stefan Štiljanović wślawił się w bitwie pod Mohaczem [1526 r.]. Cesarz Ferdynand za zasługi w walkach z Turkami obdarzył go posiadłościami w **komitacie virovickim**. Umarł w 1540 r., pochowany w **monasterze fruškogorskim Šišatovac**. Lud serbski czcił go jako świętego”³⁹; „Djurdje [Djordje] Branković [1645—1711] — dyplomata, na owe

33 Ibidem, s. 234.

34 Ibidem, s. 236.

35 Ibidem, s. 233.

36 Ibidem, s. 47.

37 Ibidem.

38 Ibidem, s. 208.

39 M. Crnjanski, 1982: *Wędrówki...*, s. 156.

czasy bardzo wykształcony. Cesarz Leopold w 1688 r. uznał go za serbskiego despotę. W październiku 1689 r. austriacki komendant Ludwigo Badeński zaprosił go do **Kladova** i aresztował. Po wielkiej wędrówce Serbów na południowe Węgry [1690] bardzo wzrósł wśród nich autorytet Brankoviča. Branković przez ostatnich osiem lat uwięziony był w twierdzy **Cheb** w Czechach, gdzie również umarł. Jego zwłoki w 1743 r. skrycie przeniesiono na **Frušką Górę** i pochowano w **monasterze Krušedol**, gdzie są również groby innych **sremskich** despotów serbskich⁴⁰).

Część postaci wzmiankowanych w przypisach sporządzonych przez D. Cirlić-Straszyńską wywodzi się z serbskiego średniowiecza i wieków późniejszych, jednak znaczna liczba komentarzy dotyczy osobistości życia społeczno-politycznego i kulturalnego przełomu XIX i XX oraz początków XX wieku, co oznacza, że niektóre z tych osób (np. Josip Frank [1844—1911], Petar Živković [1879—1947], Mihailo Polit-Desančić [1839—1920], Živojin Dačić [1874—1920], Dimitrije Ružić [1841—1912], Petar Dobrović [1890—1942] itd.) żyły w czasach młodości M. Crnjanskiego, a nawet kontynuowały swoją aktywność zawodową. Jest więc możliwe, że pamięć o działalności i roli tych osób zachowała się w świadomości ówczesnych czytelników oryginału mikropowieści i opowiadań M. Crnjanskiego. Jednak dla współczesnych odbiorców oryginału *Dziennika o Czarnojevicu* i opowiadań, podobnie jak dla odbiorców polskich wersji tych utworów, niektóre konteksty fabuły utworów mogą pozostać niejasne.

W przypisach znalazły się też, przywołane przez M. Crnjanskiego w oryginale, postaci spoza serbskiego kręgu kulturowego (np. sir Ernest H. Shackleton [1874—1922] — „żeglarz angielski, uczestnik wypraw antarktycznych, odkrywca bieguna magnetycznego południowego”⁴¹; Ellen Key [1849—1926] — „pisarka szwedzka, działaczka ruchu kobiecego, propagatorka skrajnie indywidualistycznego wychowania”⁴²; George Ohnet [1848—1918] — „powieściopisarz francuski, autor modnych, sentymentalnych powieści rzek”⁴³) oraz obcy utwór literacki — *Sanin*, „wydana w r. 1907 powieść Michaiła Arcybaszewa (1878—1927); pozbawiona większych walorów artystycznych, granicząca z pornografią”⁴⁴. Obecność w tekście elementów należących do kultury trzeciej wprowadza wrażenie obcości, zarówno w środowisku odbiorców oryginału, jak i w kręgu czytelników przekładu. Jeśli pominąć fakt, iż obecnie „lukę informacyjną” udaje się wypełnić o wiele szybciej niż w czasach powstania tego przekładu, to można zaryzykować stwierdzenie, że kontekst związany z postaciami

40 Ibidem, s. 149.

41 M. Crnjanski, 1971: *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory...*, s. 232.

42 Ibidem, s. 231.

43 Ibidem, s. 232.

44 Ibidem, s. 230.

spoza serbskiej rzeczywistości może być bardziej zrozumiały dla odbiorców polskich, którzy mają do dyspozycji przypisy, niż dla czytelników oryginału, który takich przypisów nie zawiera.

Podobne poczucie obcości u czytelników w obu środowiskach językowych wywołują niektóre wymienione przez M. Crnjanskiego toponimy (np. Finistere — „departament w północno-zachodniej Francji [Bretania]”⁴⁵; Jan Mayen — „bezludna wyspa na Oceanie Arktycznym”⁴⁶) oraz wyrażenia i zwroty pochodzące z języków obcych. Wyjaśnione przez tłumacza w *Słowniczku mniej znanych nazw, nazwisk i pojęć* toponimy, wyrażenia i zwroty z pięciu języków, użyte w poemacie *Lament nad Belgradem*, odnoszą się do sfery przemijania, śmierci, nicości, ciemności, a leksyka węgierska (np. „nagysagos” — „wielmoża, ekscelencja”⁴⁷) z opowiadań informuje o sytuacji politycznej przed I wojną światową w „małej ojczyźnie” pisarza — Wojwodinie.

Parateksty są „jednym z najbardziej uprzywilejowanych obszarów pragmatycznego wymiaru dzieła”⁴⁸, gdyż uczestniczą w procesie jego percepcji. Wydaniom przekładów dzieł Miloša Crnjanskiego towarzyszą parateksty werbalne, takie jak: przedmowy, posłowania i przypisy, oraz parateksty niewerbalne (fotografie). Mają one charakter edytorski (noty na obwolucie *Zapisków o Czarnojevicu...*) oraz translatorski (wstępy, posłowania, noty na okładkach będące fragmentami przedmowy lub posłowania). Danuta Ćirlić-Straszyńska stworzyła parateksty (przedmowa, przypisy) do jednej książki (*Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*), podobnie Branislav Ćirlić, który napisał przedmowę do *Powieści o Londynie*. Na tym tle zdecydowanie wyróżnia się Grzegorz Łatuszyński, twórca paratekstów translatorskich do czterech książek (dwa wydania *Wędrówek*, *Poezje*, *Antologia*). W jednym z nich ujawnia on swoją rolę tłumacza, ubolewając nad stosunkowo niewielką znajomością twórczości M. Crnjanskiego w Polsce. Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy G. Łatuszyński uznaje przede wszystkim język utworów, „sprawiający olbrzymie kłopoty w zabiegach translatorskich”⁴⁹. Tłumacz dzieli się także z czytelnikiem refleksją o swojej pracy nad tworzeniem antologii, która w jego pierwotnym zamyśle miała być antologią poezji jugosłowiańskiej XX wieku, gdyż pracę nad nią rozpoczął jeszcze w czasie, gdy na mapie świata istniała Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii

45 M. Crnjanski, 2011: *Poezje...*, s. 228.

46 Ibidem.

47 M. Crnjanski, 1971: *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory...*, s. 235.

48 G. Genette, 1996: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. A. Milecki, przeł. W: H. Markiewicz, red.: *Współczesna teoria badań literackich za granicą: antologia*. T. 4, cz. 1: *Badania strukturalno-semiotyczne (uzupełnienie), problemy recepcji i interpretacji*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, s. 110.

49 G. Łatuszyński, 2009: *Posłowie*. W: M. Crnjanski: *Wędrówki...*, s. 274—275.

i „nic nie zapowiadało [...] kataklizmu politycznego, który mógłby zachwiać jej fundamentami”⁵⁰. *Antologia*, która ukazała się na rynku wydawniczym dopiero w 2008 roku, obejmuje tylko dzieła twórców poezji serbskiej. Otwierają ją wiersze autora *Liryki Itaki*, który „odcisnął swoje piętno na całym XX wieku”⁵¹, zamykają zaś utwory poetki Any Dumović, tworzącej „pod [...] urokiem Miloša Crnjanskiego i jego sumatraizmu”⁵².

B. Ćirlić wykracza poza rolę tłumacza i edukatora publiczności, gdyż stara się spojrzeć na *Powieść o Londynie* z perspektywy zwykłego czytelnika, rekomendując książkę jako lekturę „ciekawą, ujmującą, mądrą”⁵³, która zawiera „piękne myśli, obserwacje ludzkich poczynań i uczuć”⁵⁴. W przeciwieństwie do pozostałych tłumaczy i autorów paratekstów, B. Ćirlić definiuje potencjalnych odbiorców przekładu powieści M. Crnjanskiego. Jego zdaniem, książka powinna trafić do każdego, kto „został emigrantem, czy też choćby zamierza nim zostać”⁵⁵. Jest to swoisty zabieg marketingowy, gdyż polska wersja *Powieści o Londynie* ukazała się w roku przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (2004), co wiązało się z szerszym otwarciem granic państwowych i udostępnieniem rynku pracy nowym członkom Wspólnoty i skutkowało nasileniem fali wyjazdów Polaków na Wyspy Brytyjskie.

Parateksty towarzyszące wydanym w Polsce utworom M. Crnjanskiego pozwalają polskiej publiczności poznać sylwetkę pisarza serbskiego, zrozumieć genezę oraz problematykę jego utworów. Za ich sprawą dzieła spełniają wobec czytelników tłumaczeń nie tylko funkcję estetyczną, lecz także realizują misję pedagogiczną w zakresie poszerzania edukacji kulturowej polskich odbiorców przekładów⁵⁶.

Literatura

Ćirlić-Straszyńska D., 1971: *O Milošu Crnjanskim i sumatraizmie*. W: M. Crnjanski: *Zapiski o Czarnojeviciu i inne utwory*. D. Ćirlić-Straszyńska, przeł. Warszawa, Czytelnik.

50 G. Łatuszyński, 2008: *Wstęp*. W: Idem: *Wszystkie chwile są tu i nic być nie przestaje...*, s. 7.

51 Ibidem.

52 Ibidem.

53 B. Ćirlić, 2004: *O „Powieści o Londynie” i jej autorze słów kilkoro...*, s. 6.

54 Ibidem.

55 Ibidem, s. 7.

56 A. Standowicz, 2011: *Brnąc przez dżunglę przypisów...*, s. 142.

- Crnjanski M., 1971: *Zapiski o Czarnojeviciu i inne utwory*. D. Ćirlić-Straszyńska, przeł. Warszawa, Czytelnik.
- Crnjanski M., 1982: *Wędrówki*. G. Łatuszyński, przekł. z jęz. serbsko-chorwackiego. Łódź, Wydawnictwo Łódzkie.
- Crnjanski M., 2004: *Powieść o Londynie*. B.B. Ćirlić, przekł., wst. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Crnjanski M., 2009: *Wędrówki*. G. Łatuszyński, przekł. z jęz. serbskiego, posł. Warszawa, Agawa.
- Crnjanski M., 2011: *Poezje*. G. Łatuszyński, wyb., przekł. i posł. Warszawa, Agawa.
- Ćirlić B., 2004: *O „Powieści o Londynie” i jej autorze słów kilkoro*. W: M. Crnjanski: *Powieść o Londynie*. B.B. Ćirlić, przekł., wst. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gaszyńska-Magiera M., 2010: *Periteksty jako element strategii wydawniczych wobec literatury iberoamerykańskiej w okresie boomu*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 16: *Strategie wydawców. Strategie tłumaczy*, s. 91.
- Genette G., 1996: *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. A. Milecki, przeł. W: H. Markiewicz, red.: *Współczesna teoria badań literackich za granicą: antologia*. T. 4, cz. 1: *Badania strukturalno-semiotyczne (uzupełnienie), problemy recepcji i interpretacji*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- Łatuszyński G., 2008: *Wszystkie chwile są tu i nic być nie przestaje. Antologia poezji serbskiej XX wieku*. G. Łatuszyński, wyb., przekł., wst. i posł. Warszawa, Agawa.
- Łatuszyński G., 2009: *Posłowie*. W: M. Crnjanski: *Wędrówki*. G. Łatuszyński, przekł. z jęz. serbskiego, posł. Warszawa, Agawa.
- Łatuszyński G., 2011: *Doznanie nowe, nieznanne wcześniej...* W: M. Crnjanski: *Poezje*. G. Łatuszyński, wyb., przekł., posł. Warszawa, Agawa.
- Mocarz M., 2012: *Bariera kulturowa versus komunikacja interkulturowa*. W: R. Lewicki, red.: *Przekład. Język. Kultura III*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 149—150.
- Papadima M., 2011: *Głos tłumacza w peritekście jego przekładu: przedmowa, posłowie, przypisy i inne zwierzenia*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 19.
- Paprocka N., 2011: *Elementy perytekstu nieautorskiego w polskich przekładach „Małego Księcia”*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 115.
- Standowicz A., 2011: *Brnąc przez dżunglę przypisów, czyli słów kilka o polskim przekładzie „Legend gwatemalskich” Miguela Ángela Astúriasa*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 17: *Parateksty przekładu*, s. 141.

Małgorzata Filipek

Paratekstovi u poljskim prevodima dela Miloša Crnjanskog

121

REZIME | U ovom radu pažnja se koncentriše na verbalnim i neverbalnim paratekstovima koji prate poljske prevode dela Miloša Crnjanskog. Uzima se u obzir šest književnih izdanja, čiji su prevodioci Danuta Ćirlić-Strašinska, Branislav Ćirlić i Gžegoż Latuszynski. Ova tri prevodioca su istovremeno autori paratekstova uz poljska izdanja dela M. Crnjanskog kao što su uvodi, pogovori i fusnote.

KLJUČNE REČI | Miloš Crnjanski, književno delo, prevod, verbalni i neverbalni paratekstovi

Małgorzata Filipek

Paratexts in Polish Translations of Miloš Crnjanski's Literary Works

SUMMARY | The article discusses paratexts in Polish translations of M. Crnjanski's poetry and prose. The corpus of the article includes the Polish translations, which were published in six volumes. Various types of paratexts of the translations have been analyzed here: the translator's paratexts and the editor's paratexts, verbal and non-verbal paratexts, introductions and notes included in the Polish versions of M. Crnjanski's works. The authors of the Polish paratexts — Danuta Ćirlić-Straszyńska, Branislav Ćirlić, and Grzegorz Łatuszyński are also translators of Crnjanski's works from Serbian into Polish.

KEYWORDS | literary work, translation, verbal and non-verbal paratexts